

3. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк : монографія. Київ : Видав. дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
4. Ставицька Л. О. Проблеми й аспекти вивчення жаргонної лексики: Соціолінгвістичний аспект. Українська мова. 2001. № 1. С. 55–68.
5. Urraci G. Il lessico dei MMORPG. Glossario commentato dei tecnicismi delle comunità videoludiche. Letterature straniere &. 2017. Vol. 17. P. 299–321. <https://doi.org/10.4399/978882551588615>
6. Francalanci L. Il gergo dei giochi di ruolo online. Italiano digitale. 2018. Vol. 4. P. 113–124.
7. Miłkowska-Samul K. I gamers italiani: alcune riflessioni sul linguaggio dei videogiocatori online. Studi sull'immaginario italiano: una prospettiva interdisciplinare. Milano : Novate Milanese: Prospero Editore, 2019. P. 333–347.
8. Tremolada L. Nuovo vocabolario essenziale per genitori di giovani gamer. Il Sole 24 Ore. 2020. URL: <https://www.ilssole24ore.com/art/nuovo-vocabolario-essenziale-genitori-giovani-gamer-ACy4utBB> (дата звернення: 19.08.2023).
9. Bussolino C., Quaglino M. La lingua dei MMORPG: i glossari in rete. Dal manoscritto al web: Canali e modalità di trasmissione dell'italiano : atti del XII Congresso SILFI – Società Internazionale di Linguistica e Filologia Italiana, Helsinki, 18-21 giugno 2012. P. 585–594.
10. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф.С. Бацевич. Київ : Довіра, 2007. 205с.
11. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language (3rd ed.). Cambridge : Cambridge University Press, 2019. 506 p. doi: 10.1017/9781108528931
12. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / ред. кол. : О.С. Мельничук (головний ред.) та ін. ; АН Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
13. Лебедева С.Л. Соціолінгвістичні особливості проникнення слів латинського походження в українську, англійську та італійську мови. Закарпатські філологічні студії. 2022. Вип. 21. Том 1. С. 206–211.

УДК 81'37:811.162.1:811.162.1

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.2.36>

ДЕНДРОСИМВОЛІКА І ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ В ПОЛЬСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОСИСТЕМАХ

DENDRO-SYMBOLISM AND ITS REALIZATION IN POLISH AND UKRAINIAN PHRASEOLOGY SYSTEMS

Смерчко А.А.,

orcid.org/0000-0002-6303-6022

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Приватного вищого навчального закладу

«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука»

Будз І.Ф.,

orcid.org/0000-0003-1127-3568

кандидат педагогічних наук, доцент,

завідувач кафедри романо-германської філології

Приватного вищого навчального закладу

«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука»

Кочмар Д.А.,

orcid.org/0000-0002-2896-1546

кандидат педагогічних наук, доцент,

завідувач кафедри іноземних мов

Приватного вищого навчального закладу

«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука»

У статті розглядається символіка «дерева» взагалі та окремих дендронімів зокрема, яка займає першу позицію в номінативній різноманітності рослинних формацій і є мотивувальною і дериваційною базою чисельних фразеологізмів в польській та українській мовах. Передусім у нашому дослідженні ми робимо акцент на механізмі формування онімів, звертаючи увагу на тип мотивувальних ознак у плані їх змісту, який виділяється в тематичній

групі мовних одиниць й характеризує окремі сторони того, що виражається цією групою класу предметів, спосіб номінації й принцип номінації. Оскільки питання символу і символічного значення на лексичному і фразеологічному рівнях, способів і причин його формування, функціонування і реалізації в певному контексті становило і становить значний науковий інтерес у дослідженні мовної картини світу, одним і завдань пропонованої наукової розвідки була спроба прослідкувати на підставі окремих текстів динаміку формування і нарощення символічного значення дерева, з метою виявлення авторських оказіональних символічних значень, що мають перманентний характер і загальних проявів символізму та його взаємопроникнення у різних етнічних спільнотах. Тими останніми є символи, що ґрунтуються на біблійних текстах і міфології. Збіги фразеологічних образів-символів зумовлені ізоморфізмом відображувального апарату мовців в польській та українській, що має коріння у слов'янській пракультури. Натомість у деяких випадках фіксується розбіжності у виборі лексичної реалізації символічного значення і вибору дендросимволів, передусім у перекладних текстах світової літератури та у створенні додаткового значення певних фразеологічних одиниць в польській і українській фразеосистемах, що здебільшого зумовлюється національною специфікою і ментальною особливістю носіїв мови та національно-мовною картиною світу окремого соціуму.

Ключові слова: вторинна номінація, фітонім, дендронім, символічне значення, фразеологічна одиниця, фразеологізм, мовна картина світу.

The article deals with the symbolism of "tree" in general and individual dendronyms in particular, which occupies the first position in the nominal diversity of plant formations and is the motivational and derivational basis of numerous phraseological units in Polish and Ukrainian. First of all, in our study we focus on the mechanism of formation of onyms, paying attention to the type of motivational features in terms of their content, which is distinguished in the thematic group of linguistic units and characterizes certain aspects of the class of objects expressed by this group, the method of nomination and the principle of nomination. Since the issue of the symbol and symbolic meaning at the lexical and phraseological levels, the ways and reasons of its formation, functioning and realization in a certain context was and continues to be of considerable scientific interest in the study of the linguistic picture of the world, one of the tasks of the proposed scientific research is an attempt to trace the dynamics of formation and accumulation of the symbolic meaning of "tree" on the basis of individual texts, in order to identify the author's occasional symbolic meanings that are permanent and general manifestations of symbolism and its interpenetration in different ethnic communities. The latter are symbols based on biblical texts and mythology. The coincidences of phraseological images-symbols are caused by the isomorphism of the reflective apparatus of speakers in Polish and Ukrainian, which has its roots in the Slavic pre-culture. In some cases, however, there are differences in the choice of lexical realization of the symbolic meaning and the preference for dendro-symbols, especially in translated texts of world literature and in the creation of additional meanings of certain phraseological units in the Polish and Ukrainian phraseology systems, which is mainly due to the national specificity and mental peculiarity of native speakers and the national and linguistic picture of the world of a particular society.

Key words: secondary nomination, phytonym, dendronym, symbolic meaning, phraseological unit, phraseologism, linguistic picture of the world.

Постановка проблеми. Мовній картині світу, що покриває багато у чому всі сфери людського пізнання, належить особливе місце серед картин світу. Мовна картина світу – це сукупність досвіду представників певної лінгвокультурної спільноти; вона вважається основною, тому що людина здобуває й закріплює знання про навколишню дійсність за допомогою мови. Мовна картина світу встановлює норми поведінки людини й визначає її ставлення до світу. Мова може слугувати засобом нагромадження й зберігання інформації, знань людини про світ. Культура, як і мова, є формою свідомості, відображає світогляд людини [2].

Особливу роль у створенні мовної картини світу саме й відіграють лексеми із предметно-речовинним значенням. До таких відносяться численні найменування світу флори – *фітоніми* й *флороніми* [10] [11]. У наукових працях різних дослідників можна знайти різне мотивування вживання, функціонування, розмежування чи отожднювання цих термінів [4]. Наприклад, деякі дослідники вважають, що фітонім *банан* входить до складу або є компонентом фразеологічного

флороніма *бананова республіка*. Проте у нашому дослідженні ці поняття не розмежовуються, і всі найменування дерев, кущів, трав, квітів, овочевих, ягідних і інших культур, їх родові, видові, сортові назви, поняття, що позначають форму рослин (трава, чагарник, дерево, квітка і т.п.) чи їх складову частину (кора, гілки, корінь, лист тощо) ми окреслюємо поняттям *фітоніми* або *одиниці мови з компонентом-фітонімом*. Для більш вузької конкретизації типів рослин (тут – назв дерев і кущів) ми також використовуємо поняття *дендронім* [5] і відповідно *дендросимвол* (символічне значення певного дерева).

Постановка завдання. Відносно всього вищезгаданого виникла потреба у прослідкуванні динаміки формування символічного значення дерева, виявлення оказіональних символічних значень перманентного характеру і загальних проявів символізму та його взаємопроникнення у різних національно-мовних просторах.

Виклад основного матеріалу. Фітоніми функціонують у лексико-семантичній системі мови, де вони виконують не тільки номінативну, але і прагматичну оцінку експресивну та інші функції,

вживаються носіями мови поряд з будь-якими іншими словами.

Фітонімічні фразеологічні одиниці відбивають багатовікові спостереження людини за світом флори, передають відношення людей до навколишньої природи й стають культурним фондом окремої мови. Цінність, важливість флоронімів або фітонімів (сукупності назв рослин в цілому, серед яких іноді окремо виділяють дендроніми [9] [5] [11] як найменування дерев і кущів) у житті певного соціуму й людства взагалі зафіксована в стійкій перифразі *zielone zloto* // *зелене золото*, де словесний компонент із речовинним значенням символізує щось дуже коштовне, дороге, а ад'єктивний компонент через «кольорову» ознаку виконує роль ідентифікатора й конкретизатора реалії, настільки значущої для людини споконвік. Порівняєте однотипні, одноструктурні перифрази з тим самим субстантивом, але зі змінними ознаковими словами – *biale zloto* (бавовна, а також пряма номінація різновиду золота, а саму сплаву з нікелем чи паладієм) // *біле золото*, *czarne zloto* (нафта, вугілля) // *чорне золото*, *miękki zloto* (хутро) // *м'яке золото*, *czerwone zloto* (боксити, а також різновид самого золота як коштовного металу (як сплав) із високим вмістом міді) і т. п. Наявність сем-ідентифікаторів в образній основі представлених фразеологічних перифраз дозволяє вибудувати тематико-синонімічний ряд з узагальнено широким значенням «сукупність рослин взагалі»: *zielone zloto* – флора – флороніми – фітоніми – фітоніміка – дендроніми – рослинний код, рослинний світ, де кожен з елементів ряду відрізняється своїм конотативно-стилістичним змістом: імпліцитно-образним, книжно-специфічним і розмовно-побутовим. Навіть сленгове значення *zielone zloto* (марихуана або інший рослинний наркотик) [13] спирається на флористичну сему-ідентифікатор.

Рослинний код досить широко представлений в образно-номінативних одиницях мови й мовлення – ідіомах, фраземах, пареміях. Висока поширеність фітофразеологізмів обумовлена широкою вживаністю фітономінацій у побутово-розмовнім мовленні, у наслідок чого ці номінації активно включаються як образно-смісловий центр (мотивуюча база) до складу різного роду структурно-семантичних комбінацій слів, перетворюючи їх в семантично зв'язані структури. Їх фразеологізація багато в чому визначається активним переосмисленням фітонімів, розвитком у їхній номінації узагальнено-символічного значення [1]. У творенні фітофразеологізмів беруть участь фітономінації й фітосимволи, що є: 1) кате-

горіальними найменуваннями рослинного коду – *дерева, кущі, квіти, злаки, трави, овочі, фрукти*; 2) видовими найменуваннями певних категорій фітонімів – *дуб, тополь, береза, ялина, верба, калина, вишня, апельсинове дерево, шипшина, малина, роза, мак, барвінок, чорнобривці, незабудки, пишиця, кропива, полинь, цибуля, дурман, капуста, гарбуз, жито, овес, гречка* які найбільш вживані і типові в аналізованих мовних системах; 3) дендросимволами і фітосимволами, що були наслідковані з античної літератури і з біблійних текстів – *лавр, пальма, кедр, осина, фіга, терн, нарцис*; 4) найменуваннями екзотичних для східних і західних слов'ян рослин – *олива, орхідея, мімоза, фінік, хінне дерево*; 5) найменуваннями частин, які складають морфологічну структуру рослин – *корені, стовбур, стебло, листя, гілки, крона* та інші; 6) найменуваннями плодів рослин – *ягідка, яблуко, гарбуз, гарбузове насіння, боби*; 7) так звані «ознакові» слова, які вказують на віднесеність до певного різновиду фітонімів – *маковий, капустяний, вишневий, дубовий, фіговий, оливковий, терновий, пальмовий*.

Майже всі перелічені номінації використовуються для характеристики людини. В українській фольклористиці (в її малих жанрах – прислів'ях і приказках) образ гарної дівчини (як і образ гарного хлопця) змальовується через порівняння з такими рослинами: *Гарна, як квітка в полі; Гарна, як мак у городі; Гарна дівка, як маківка; Дівка, як тополя; Дівка, як ягідка; А в рум'янци така сила, що всі квіти погасила; Дівчина в красі, як горох на полосі: хто йде, той вищипне; Дівчина, як у лузі калина; Цвіте, як маківка; Червона й хороша, як калина; Червона, як ягідка; Струнка, як ялинка; Чорнобрива, як ясочка; Очі чорні, як терен; Хлопець молодий, як барвінок* [6, с. 137–139]; *Дівчина як верба* [8, с. 77]; *Дівчина як верба: її не поливай, а вона росте; Дівка, як верба: де посади, там прийметься* [6, с. 285].

Важливим моментом при дослідженні фітонімічної фразеології представляється механізм номінації, зокрема вторинної [1]. В ономазіологічних працях, що аналізують закономірності найменування в різних групах лексики, сформувався поняття типу мотивувальних ознак у плані їх змісту, який виділяється в тематичній групі мовних одиниць й характеризує окремі сторони того, що виражається цією групою класу предметів. Мотивувальна ознака – це одна з об'єктивних ознак самої реалії, що виділяється як «представник» усієї сукупності її ознак, здатний найбільше яскраво схарактеризувати даний предмет у ряді йому однорідних [3]. Таким чином, назва – це

та характерна ознака предмета, яка виділяє його із групи схожих предметів. Варто зазначити, що в процесі номінації, крім мотивувальних ознак, виділяються й більш загальні категорії – спосіб номінації й принцип номінації, при участі яких, поряд із засобами номінації, і формується одиниця номінації. Різна комбінація цих чотирьох компонентів і зумовлює різноманіття назв. Розглядаючи назви рослин, необхідно звернути увагу на різні принципи номінації, що використовуються не тільки в ботанічній номенклатурі, але й на побутовому рівні. Один з таких типів номінації є продуктом стихійної творчості носіїв мови, що утворюють існуючу мовну картину світу, саме цей тип представлений фітонімічною номінацією [1]. Виділяють, наприклад, такі принципи номінації: 1) перенесення найменування на рослини з інших предметів і 2) виділення якихось ознак самих рослин. Залежно від характеру представлення мотивувальної ознаки в назві виділяються два способи номінації: прямий і опосередкований. Саме виділення принципів номінації і їх класифікація засновані на цих факторах – властивостях і ознаках самих реалій. Поняття «принцип номінації» досить широко використовується в сучасній лінгвістиці при ономазіологічному описі різних тематичних груп лексики й у першу чергу лексики природи.

У сучасних текстах (художніх, публіцистичних) фітоніми особливо популярні завдяки національній самобутності і яскравому образу. Вони набувають ще одне звучання, виступаючи як мальовничі символи, наповнених множинним значенням і заснованих на національних особливостях сприйняття, міфологічних і релігійних віруваннях і культурних традиціях суспільства [15].

Насамперед фразеологічна фітосистема відбиває категоріально-родове членування фітонімів (рослин взагалі). Першу позицію в цій номінативній різноманітності рослинних формацій безперечно займає лексема *drzewo* // *дерево*, що позначає чільну і життєво важливу для людини органічну реалію.

Динаміку символічного значення лексеми *drzewo* в польській літературі, включаючи визначні для польської культури переклади світової літератури з огляду на важливість їх впливу (у досліджуваному аспекті) на становлення символічних значень та особливостей функціонування їх у контекстах, можна проілюструвати наступними прикладами.

Загальні семи-маркери за “Słownikiem symboli literackich” [14] окреслюються наступним чином: *wzrost, drabina do nieba, odradzanie się, jedność,*

wielkość, sprawiedliwość, królewskość, kara, szubienica, krzyż, odkupienie, miłość, ofiara, wróżba, stałość, nadzieja, piękno, poezja, wiedza, bogactwo, energia, radość, cześć, mądrość, zdrowie, płodność, fallus, długowieczność, odmłodzenie, odrodzenie, zmartwychwstanie, nieśmiertelność, miejsce przebywania boskich mocy, człowiek, macierzyństwo, kobiecość.

У різних культурах, а, відповідно, і в різних мовах може бути наявне національно-культурне символічне значення цієї лексеми. Це пояснюється специфікою розвитку культури певного етносу в специфічних геополітичних, історичних і/або релігійних умовах (радикально релігійна доктрина, географічна ізольованість і т. п.). наприклад *drzewo wszechświata* // *дерево всесвіту* у скандинавській міфології – це вічнозелений ясен *Yggdrasil*, який підтримує всесвіт. Інший загальновідомий символ зустрічаємо в багатьох культурах – це *Drzewo Kosmiczne* (досл. космічне дерево) або *Drzewo Świata* // *дерево світу* – дерево, яке поєднує підземні сили (*przez korzenie* «через коріння») з космічними сферами (*korona* «крона») і життям на землі (*pień* «стовбур»). Його плоди або листя ховають минуле і майбутнє.

Проте найрізноманітніші випадки виникнення оказіонального символічного значення і його коливання, досить помітні при аналізі реалізації семантики символу *drzewo* в окремі періоди розвитку польської літератури і культури. Можемо прослідкувати цю динаміку.

У Стародавньому світі, а власне у Стародавній Європі найбільш активним джерелом виникнення і трансформацій символічного значення беззаперечно можна вважати біблійні і релігійні тексти різних формацій. Так, зі Старого Заповіту (Stary Testament) виникає наступне:

Drzewo wiadomości dobrego i złego / drzewo poznania dobra i zła // *дерево пізнання добра і зла*: за загальновідомими біблійними текстами у біблійному Раю росло дерево пізнання добра і зла, з якого не дозволено було зривати плодів. Коли Адам і Єва порушили наказ Бога, то були вигнані з Раю. Саме це дерево вказав Єві змії, який і намовив її спробувати плід, спокусивши Єву, говорячи їй, що здобуде вона вічне життя і стане рівною Богу.

Drzewo życia [14] // *дерево життя* [8, с. 165]: Це дерево також росло в Раю. Бог не показав його першим людям. А сатана ошукав їх, намовляючи скуштувати плодів з *дерева пізнання добра і зла*, сказавши, що це *дерево життя*, і що вони стануть безсмертними. Саме цей момент, коли сатана видав одне дерево за інше часто

опускається при згадуванні першоджерела, хоча на нашу думку це добре пояснює мотивацію не тільки вчинків перших людей, але і виникнення символу, а власне, двох зовсім різних символів. У деяких контекстах спостерігається помилкове ототожнення *drzewo wiadomości dobrego i zlego* і *drzewo życia*. Через це, своєю чергою, виникає помилкове ототожнення символу, в тому числі і мовного, який реалізується в усталених словосполученнях. Уважний аналіз біблійних текстів дозволяє стверджувати, що це абсолютно різні дерева. *Drzewo życia*, як згадувалося, не було показане людям, тому вони не мали уявлення як воно виглядає. Саме цим і скористався сатана для спокушання Єви. З огляду на це у згадані часи формуються (зокрема у польській ментальності) наступні уявлення про те, що символізує *drzewo*. Отже, *drzewo* // *дерево* – символ сходів до неба, дерево яке уможливило контакт з Богом: *Abraham sadzi drzewo tamaryszku i pod nim modli się do Boga, wzywa Jego imię. Drzewo* – могила, склеп, мавзолей: в Біблії знаходимо чисельні підтвердження такого семантичного розширення символічного значення: *pod tzw. "dębem płaczu" pochowano Deborah, matkę Rebeki* (Księga Rodzaju), *pod tamaryszkiem (albo dębem) pochowano kości Saula i jego synów* (I Księga Królewska). *Drzewo* – символ циклу природи, вічного відродження: В "Księdze Hioba" знаходимо речення: "*Drzewo może mieć nadzieję: choć jest ścięte, znowu się odradza, a jego pędy rosną dalej*" – дерево є підтвердженням існування і життя, ніколи не вмирає, його життєві функції можуть бути якийсь час уповільнені, приховані, але в кінці вони завжди проявляються.

Новий Заповіт став джерелом наступного оказіонального розширення символіки дерева: *Drzewo Krzyża Świętego* (досл. *Дерево Святого хреста*) – символ спасіння: дерево, на якому зазнав смерті Христос, стало символом спасіння людства, перемоги смерті і сатани, вічного життя.

Антична міфологія теж додала окремі елементи символіки дерева (дерев). Тут *дерево* – символ міцності зв'язку, кохання: Філемон і Бавкіда були старим подружжям, яке привітно зустріло Зевса і Гермеса, які під виглядом мандрівників зійшли на землю. На знак подяки Зевс виконав їхнє бажання служити жерцями у його храмі, жити довго і померти в один день. Після смерті вони перетворилися на дерева, що росли з одного кореня – Філемон став *дубом*, а Бавкіда – *липою* [14].

В добу Середньовіччя у «Пісні про Роланда» *дерево* стає символом хреста, на якому помер

Ісус: Смерть Роланда пафосно оспівана подібно до смерті Христа. Роланд вмирає на пагорбі, як Христос на Голгофі, під сосною, яка є символом дерева хреста. Можна зауважити актуалізацію і розвиток новозаповітного символічного значення. У «Трістані і Ізольді» *дерево*, а власне *krzew głogu* // *кущ глodu* (глід у науковій літературі відносять і до дерев і до чагарників) – є символом міцності почуттів: З могили Трістана виростає глід (в українському перекладі – *терен*, який, як і *глід*, науковці відносять одночасно і до дерев, і до кущів; як глід, так і терен мають схожі квіти і колючі підвиди: *глід колючий* і *терен колючий*), гілки якого за одну ніч перекидаються на могилу Ізольди. Рослина стає символом кохання, що сильніше за смерть. Закохані не забули одне одного і по смерті й прагнуть показати живим, що вони і далі кохають одне одного. У «Божественні комедії» Данте Аліг'єрі *дерево* – символ страждання: мандруючи Пеклом Данте бачить дерева, листя і кору яких жеруть жажливі гарпії. Ці дерева, це душі самогубців, яких приречено до вічних мук і страждань [14].

В польській літературі епохи Ренесансу у творі "Na lipę" Яна Кохановського *drzewo* виступає як символ достатку, безпеки і гостинності: поет описує позитивні риси свого улюбленого дерева; прохолоду у спекотний день, спів птахів, запах липового цвіту:

Tu zawsze chłodne wiatry z pola zawiewają. / Tu słowicy, tu szpacy wdzięcznie narzekają. / Z mego wonnego kwiatu pracowite pszczoły / Biorą miód, który potem szlachci pańskie stoły [14].

В часи Романтизму у Й. В. Гете в "Król olch" (в польському перекладі дослівно «Король вільх», в українському перекладі назви – «Лісовий цар» – відсилання до конкретного дендроніма відсутнє) *дерево* є передвісником смерті: Батько з хворим сином їде вночі під час грози через вільховий ліс. Дитині, яка помирає, здається, що вона бачить *Króla olch* (укр. *Лісового царя*), котрий кличе її до себе і врешті душить. У "Świtezianka" А. Міцкевича *drzewo* є символом свідка, судді, виконавця покарання: стрілець зустрічається з таємничою дівчиною на озері Świtez (Світязь) під *modrzewiem* (*модриною* – дерево з родини соснових): *On jęczy pod tym samym modrzewiem...* [14]. Дерево виступає як свідок освідчень парубка у коханні і його клятви. Коли він цю клятву порушує, його душа спокутує провину під тим самим деревом.

Позитивізм також відзначений активним використанням дендросимволів і прирощенням додаткових смислів існуючих образів.

Тут можна згадати Е. Ожешкову, Б. Пруса, А. Ансика, Г. Сенкевича. У вірші "Limba" А. Аспук, *drzewo* є символом бачення свого місця у світі. Контекстуальна антиномія дендронімів *limba* (*сосна кедрова європейська* або *кедр європейський*) і *świerki* (*ялини*) проявляється у їх символічній опозиційній по відношенню одне до одного: *limba* – індивідуалізм, винятковість, всіляка відмінність від загалу ("*samotna*", "*ostatnia już z rodu*"), сповнена гідності, величі ("*Ma wolne niebo nad głową!*", "*Nigdy się do nich nie zniżę*", "*O życie walczyć nie będzie*", "*wznosi się wyżej*"), сповнена презирства ("*dla rzeszy poziomej*"; *świerki* – натовп, загал, спільнота, маса, повторюваність ("*tłum*"), низькорослі ("*karły*"), щільно ростуть ("*w ściśniętym szeregu*"), мають чітко окреслену мету – знищення всього того, що є іншим, відмінним. *Limba* вільна, незалежна, сповнена гідності, героїчна у своєму жесті самознищення, натомість *świerki* є експансивними, але пересічними, посередніми. У «Ляльці» ("Lalka") Б. Пруса *drzewo* – символ зловісної сили, могутності, що підкреслює малу значущість людини: "*...las mnie przeraża. Przestaje być dekoracją, a zaczyna być czymś, czego nie rozumiem i czego się boję. <...> Wtedy każde drzewo wydaje mi się istotą żywą, która chce mnie owinąć gałęzmi i udusić...*". Г. Сенкевич в "Ogniem i mieczem" створює символічний образ смерті і знищення охопленої війною Речі Посполитої через вербальну формулу *spróchniałe drzewo*: "*Ach! to właśnie duma i ambicja magnatów, to czyny na własną rękę, to samowola tego przyczyną. Wróg najgorszy to nie Chmielnicki, ale nieład wewnętrzny, ale swawola szlachty, ale szczupłość i niekarność wojska, burzliwość sejmów, niesnaski, rozterki, zamęt, niedołęstwo, prywata i niekarność – niekarność przede wszystkim. Drzewo gnije i próchnieje od środka. Rychło czekać, jak pierwsza burza je zwali...*" [14].

"Stara baśń" Ю. І. Крашевського є взірцевим прикладом, коли для створення художньо-історичного колориту використовуються найдавніші слов'янські міфологеми, оскільки для давніх слов'ян дерева, зокрема *święte dęby* // *священні дуби*, були предметом культу: "*Dawniej bywało inaczej! Śpiewaka witały gromady, wiodła starszyzna pod święty dąb, nad święty źródł, na horodyszczce wiecowe...*" [14].

З динаміки символу дерева, як бачимо, впливає певна картина становлення загального символічного сприйняття. Можна помітити, що авторські, поетичні, оказіональні символічні значення здебільшого мають перманентний або камерний характер. У той час як загальні прояви симво-

лізму у близьких в глобальному плані культурах (ми не порівнюємо, наприклад, арабську чи китайську і європейську культури) стають поширеними і взаємопроникними навіть у різних (але близьких) етнічних спільнотах. Найбільш загальнозрозумілими в українській і польській мовах є символи, що ґрунтуються на біблійних текстах і міфології. Символи зі світової літератури вже можуть бути відмінними у залежності від особливостей перекладу, що у свою чергу пов'язане з національно-мовною картиною світу окремого соціуму.

Словесні формули – *Drzewo Świata* // *світлове дерево* (символ всесвіту), *drzewo żywota* // *дерево життя* (символ життя – квітуче, зелене – і смерті – засохле; символ космічного життя і сходження видимого до невидимого [8, с. 165]; *drzewo poznania dobra a zła* // *дерево пізнання добра і зла* (гранат з біблійного саду, плід якого через круглу форму у грецьких і латинських перекладах помилково названий *яблуком*, символ забороненої таємниці); *boże drzewko* // *дерево господнє* (*кедр ліванський* – символ благовоління Єгови до свого народу; *drzewo genealogiczne / drzewo rodowe* // *генеалогічне дерево* – несуть глибокий філософський зміст, включаючи сюди елементи матеріальної і духовної культури людства, найдавніші зв'язки людини з навколишньою дійсністю і вплив індивідуума і соціуму на їх семантичну структуру. Дерево саджають на знак якоїсь видатної події в особистому чи громадському житті і як життєве кредо.

Образ райського дерева і його плодів репрезентує не тільки спокусу і гріхопадіння людини, але й виникнення однієї з перших антропологічних опозицій *добро – зло* (див. вище *drzewo wiadomości dobrego i złego* // *дерево пізнання добра і зла*).

Як образно-смысловий центр (єдиний або додатковий) лексема *дерево* присутня в таких фразеологічних одиницях: *Дерево з глибоким корінням не боїться бурі*; *Дерево мудрості росте поволі, зате дає добрий плід*; *Дерево цінують по плодах, людину – по ділах*; *Дерево шанують, як добре родить, а чоловіка – як добре робить*; *Яке дерево – такий плід* [6, с. 300, 150, 31, 314]. Дерево як символ життя й об'єкт порівняння персоніфікується, представляючи людину в усіх її біологічних і соціальних властивостях. Звідси й народні сентенції (прислів'я): *На похиле дерево всі кози скачуть*; *Хворість не по дереві, а по людях ходить*; *Гни дерево, поки молоде, учи дітей, поки малі*; *Без гілок – не дерево, без дітей – не сім'я*; *Бездітний, як дуплясте дерево, ні лика, ні дров* [6, с. 124, 126, 46, 315]. Дерево

при персоніфікації сприймається як втілення внутрішніх сил людини, що впливають на матерію, на події в її житті. Фактичний матеріал свідчить, що дерево символізує весь розвиток і структуру людського життя (зростання, розквіт, молодість, старість, зів'янення, вигасання, загибель, а також добробут чи бідність), символізує розвиток духовної свідомості, духовну мудрість і проникливість. Його (дерева) вербальний образ як мотивуюча база стійких словесних комплексів може мати розгорнуту (розчленовану) структуру. Так словесний образ скрипливого дерева є смисловим центром у варіативному ряді наступних прислів'їв: *Скрипливе дерево два віка живе, а здорове й одного не проживе; Скрипуче дерево й здорове переживе; Скрипливе дерево скрипить, а здорове – лежить* [6, с. 125].

Зелене дерево й квітуче дерево пов'язується в людини з усім, що несе позитивну семантику: відродженням, розквітом сил, добробутом, успіхом, радістю. І навпаки, сухе дерево, ушкоджене, зламане, гниле, – з усім негативним – бідністю, хворобами, невдачею, занепадом життєвих сил. Образ дерева в усталеному словосполученні може бути присутнім імпліцитно, не мати матеріального вираження. Імпліцитний образ створюється шляхом поєднання в семантично зв'язану структуру слів із семантикою, що імі-

тує притаманні даному денотату властивості. *Зелений гомін* – символ весни, пробудження природи. Символічне значення – прозорі: шум листя дерев під дією весняного вітру, рух життєдайних соків, тобто відродження, пробудження, відновлення. І явний і імпліцитний образ-символ обумовлений тим, що в номінації *дерево* актуалізуються потенційно наявні в ній символічні семи *розвиток життя, сил, ідей, вираження енергії, емоцій, благополуччя, захист, пізнання* і т. д., що проєкціюються на людину й суспільство в цілому.

Висновки. З динаміки символу дерева, як бачимо, впливає певна картина становлення загального символічного сприйняття. Можна помітити, що авторські, поетичні, оказіональні символічні значення здебільшого мають перманентний або камерний характер. У той час як загальні прояви символізму у близьких у глобальному плані культурах стають поширеними і взаємопроникними навіть у різних етнічних спільнотах. Найбільш загальнозрозумілими в українській і польській мовах є символи, що ґрунтуються на біблійних текстах і міфології. Символи зі світової літератури вже можуть бути відмінними у залежності від особливостей перекладу, що у свою чергу пов'язане з національно-мовною картиною світу окремого соціуму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Архангельська А. М. Вторинні номінанти лексико-фразеологічної макросистеми «чоловік» у слов'янських мовах: засади зіставного аналізу. *Проблеми зіставної семантики*. Київ, 2005. випуск 7. С. 283–290.
2. Архангельська А. М. Фразеологічна одиниця як номінаційний феномен/ *Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка*. Луганськ: ЛНПУ «Альма-матер», 2004. № 11 (79). С. 179–185.
3. Демський М. Т. Українська фраземіка (дериваційна база, семантико-граматичні особливості) : автореферат дис... док. філол. наук : 10.02.02. Ужгород, 1994. 21 с.
4. Коломієць І. І. Флоролексеми в українській поезії II пол. XX ст.: функціонально-стилістичний аспект. Автореф. дис... канд. філолог. наук. Київ, 2003. 18 с.
5. Лазер-Паньків О. В. Особливості давньогрецьких фразеологізмів із компонентом-дендронімом. *Studia linguistica*. 2018. Vol. 13. С. 152–172. DOI: <https://doi.org/10.17721/StudLing2018.13.152-172>
6. Попова О. А. Краці прислів'я та приказки українського народу / О.А.Попова. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. 416 с.
7. Потапенко О. І., Дмитренко М. К., Потапенко Г. І. Словник символів. Редакція часопису «Народознавство». 1997. URL: <http://ukrlife.org/main/evshan/symbol.htm>
8. Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г. Українська фразеологія. Харків: Основа, 1990. 167 с.
9. Філь Г. Компоненти-дендроніми в структурі фразеологічних одиниць української мови як етнокультурні маркери мовної картини світу. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2014. С. 86–92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2014_2014_14
10. Філь Г. Фразеологічні одиниці української мови з рослинними компонентами-символами: етнонаціональний аспект. *Проблеми гуманітарних наук, Серія: Філологія* 36 (2015): 116–126. URL: <http://www.ir.dspu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/594/1/Філь%20Галина.pdf>
11. Циганок І. Б. Концептуалізація фітонімів в українській фразеології. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Журналістика. Том 34 (73) № 2 Ч. 1 2023. С. 40–44. DOI: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.2.1/08>
12. Ярещенко А. П., Бездітко В. І., Козир О. В. Сучасний фразеологічний словник української мови. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2008. 640 с.

13. Słownik slangu. www.miejski.pl. <https://www.miejski.pl/slowo-zielone+zloto> (дата звернення 24.08.2023)
14. Słownik symboli literackich. URL: <https://www.bryk.pl/slowniki/slownik-symboli-literackich/101584-drzewo> (дата звернення 24.08.2023)
15. Smerczko Antoni. (2009) O typologii centrym obrazowo znaczeniowego związków frazeologicznych (w języku ukraińskim, rosyjskim i polskim) / Antoni Smerczko. *Rozprawy Humanistyczne. Tom X. Księga Urodzinowa*. Włostawek, 229–238.

УДК 81-119

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.2.37>

СЕМАНТИЧНА НАПОВНЕНІСТЬ ЛЕКСЕМИ «ЗУХВАЛІСТЬ» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ У ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОМУ АСПЕКТІ (АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ)

SEMANTIC FULLFILMENT OF THE LEXEME “INSOLENCIE” IN UKRANIAN PSYCHOLINGSTIC ASPECT (ASSOSIATION EXPERIMENT)

Тараненко О.Г.,

orcid.org/0000-0001-9368-2036

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов та перекладу

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

У пропонованій розвідці представлено дослідження психологічно-семантичних складових вельми неодно-стайної за конотативним наповненням лексеми «зухвалість» у студентів-перекладачів різних вікових категорій та гендеру. Мета статті полягає у аналізі семантичних складових вищезначеної лексеми через асоціативний психолінгвістичний експеримент. Конотація у цілому відіграє значну роль у формуванні аксіологічної мовної функції та допомагає виявити глибинні психолого-культурні шари значення, що надзвичайно важливо для май-бутніх перекладачів при передачі значення з рідної мови на мову-реципієнт та навпаки. За результатами екс-перименту виявлено наступне: емотивно неоднозначну лексему «зухвалість» реципієнти оцінили за градацією «позитивні емоції», «негативні емоції», «змішані емоції». В цілому, представниці жіночої статі оцінили лексему переважно негативно (хамство, нахабність, різкість, агресія, зарозумілість, грубість, неприязнь, неприємні (люди)). Серед позитивних складових зухвалості студентки виділили небагато асоціацій: силу волі, наполегли-вість, підвищену самооцінку. Водночас хлопці-перекладачі сприйняли лексему позитивно: (зухвалість – сміли-вість та успішність). Також серед студентів-чоловіків зафіксовано асоціації: (Я-нахаба як самоідентифікація), егоїзм, дурість. Серед позитивних рис зухвалості виділено самовпевненість, де присутня схвальна конотація. Студенти-заочники вікової категорії 25+ визначили зухвалість суто негативно: зухвалий погляд; зухвала від-повідь; безцеремонна поведінка; безпардонність; зарозумілість, нахабство. З віком зухвалість сприймається все менш толерантно та асоціюється виключно з нахабством, невихованістю та поганими манерами. На нашу думку, представлене дослідження має бути розширене та поглиблене, що дає підґрунтя для подальших розві-док у цій царині.

Ключові слова: психолінгвістика, конотація, психолінгвістичний експеримент, вікова градація, позитивне емо-тивне забарвлення, негативне емотивне забарвлення.

The given article is devoted to the analysis of psychological and semantic components of the controversial lexeme “insolence” in the worldview of students-interpreters of different gender and age categories. The aim of this scientific investigation is lexeme “insolence” analysis via association linguistic experiment. Generally, connotation plays an important role in the forming of the axiological linguistic function and helps to reveal the inner psychological and cultural meaning layers. This is the question of the paramount importance for the future translators and interpreters because in their professional activities they are to convey the meaning of the lexeme from mother tongue to the language-recipient and vice versa. Results of the psychological linguistic experiment have shown the following: emotionally controversial lexeme “insolence” contains three categories “positive connotation”, “negative connotation”, “mixed connotation”. In general, the female representatives estimated “insolence” mainly in the negative way (*rudeness, imprudence, sharpness, aggression, dislike, unpleasant (people)*). Among positive connotations of the analysed lexeme female students have shown only few: *strong will, determination, high self-esteem*. At the same time, male students-interpreters evaluated insolence in much more positive way (*bravery, success, courage*). Also negative connotations were revealed (*selfishness, stupidity*). Among positive connotations of the lexeme “insolence” only *self-determination* was fixed. The students-interpreters of correspondence form (25+ age category) have estimated “insolence” only in a negative way (*daring look; rude reply; imprudent behavior; rudeness*). This can be the result of growing and getting more maturity.